

FALSAFA OLAMIDA IMANUIL KANT VA UNING FALSAFIY G‘OYALARI, NAZARIYALARI O‘RNI

Bahramova Zamira Shamsiddin qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Falsafa ta‘lim yo‘nalishi 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada falsafa fani rivojlanishida buyuk faylasuf olim sanalmish Imanuel Kantning beqiyos o‘rni, uning fanga qo‘shgan ulkan hissasi, falsafiy qarashlari, g‘oya va nazariyalari keng ma‘noda ochib berilgan, mushohada qilingan. Kant bilan bir yo‘nalishda fikr yuritgan hamda unga qarama-qarshi yo‘nalishda faoliyat olib borgan olimlar ijodi o‘rganilib, taqqoslab chiqilgan. Zamonaviy falsafada Kant qarashlari qay darajada muhim ekanligi namunalar orqali yoritilib berilgan.

Kalit so‘zlar: Antik dunyo, filosofiya, zamonaviy falsafa, dialektika, Gegel, obyektiv idealism, antik dunyo, kategoriya, ontologiya, metafizika, tafakkur, kategorial sintez, appersepsiya, determenizm, senergetika, Fixte ta‘limoti.

ABSTRACT

In this article, the incomparable role of the great philosopher and scientist Immanuel Kant in the development of the science of philosophy, his great contribution to the science, his philosophical views, ideas and theories are revealed and observed in a broad sense. The works of scientists who thought in the same direction as Kant and worked in the opposite direction were studied and compared. How important Kant’s views are in modern philosophy is illustrated by examples.

Key words: Ancient world, philosophy, modern philosophy, dialectic, Hegel, objective idealism, ancient world, category, ontology, metaphysics, thinking, categorical synthesis, apperception, determinism, synergistics, Fichte’s teaching.

Kirish:

Immanuil Kant - nemis faylasufi, nemis klassik falsafasiga asos solgan, ma'rifat va romantizm davrida yashagan, buyuk faylasuflardan biridir. Kantning buyuk nazariyalarining yaratilishi asosida uning oilaviy hayoti, turmush tarsi, bolaligi va shunga o'xshash bo'lgan ko'pgina hayotiy jarayonlarning yig'ilishi sababchi bo'lgan va aynan, hayotiy qarashlar evaziga hosil bo'lganligi uchun ham uning g'oyalari haqqoniy va hayotiy mazmunga ega desak mubolag'a bo'lmaydi. Immanuel Kantning ona shahri - Koenigsberg. U 1724-yil 22-aprelda tug'ilgan va o'limigacha butun umri shu yerda yashagan. Bo'lajak falsafa yoritgichining otasi Iogann Georg Kant edi, u egar yasagan. Onasi Anna Regina oilasiga g'amxo'rlik qildi va o'n ikki bolani tarbiyaladi. Immanuil to'rtinchi farzand bo'lib, uning ko'plab aka-uka va opa-singillari go'dakligidayoq vafot etadilar. Uch opa va ikki aka-uka omon qolgan. Immanuilning bolaligi 18-asrda yong'inda butunlay yonib ketgan kichkinagina bir uyda o'tdi. Kant o'zining yoshlik yillarini Kenigsberg chekkasida istiqomat qiluvchi oddiy hunarmandlar va ishchilar orasida o'tkazdi. Tarixchilar buyuk faylasufning millatiga ko'ra kim bo'lganligini aniqlay olmadilar. Ba'zilar ota-bobolarini Shotlandiyada yashagan deb da'vo qilishdi, ammo bu ma'lumot rasman tasdiqlanmagan. Onasining qarindoshlari Germaniyaning Nyurnberg shahrida yashagan. Bolaning ota-onasi o'g'lining ma'naviy tarbiyasi uchun asos solgan, ular o'zlari chuqur dindor odamlar bo'lgan va lyuteran cherkoviga, aniqrog'i, uning o'ziga xos yo'nalishi - pietizmga tegishli edi. Ta'limot shundan iboratki, inson doimo Robbiyning ko'z o'ngida bo'ladi, shuning uchun u shaxsiy taqvodorlikka rioya qilishi kerak. Kantning oilasida farzandlariga din asoslarini singdirgan, ularni tevarak-atrofdagi olamning go'zalligi bilan tanishtirgan ham aynan uning onasi edi.

Adabiyotlar tahlili:

Kant o'zining "Tirik kuchlarni chinakam baholash haqidagi fikrlar" deb nomlangan birinchi inshosini universitetda o'qiyotganda yozgan. O'qituvchi Knutzen bu vaqtda unga katta ta'sir ko'rsatdi. Rixter amakining sa'y-harakatlari va moliyaviy yordami tufayli asar faqat 1749-yilda nashr etilgan. Immanuel universitet diplomini

olmagan. 1746-yilda otasi vafot etdi, oilaning moddiy farovonligi haqida qayg'urish uning yelkasiga tushdi. Kant uy o'qituvchisi sifatida ish topadi va uzoq o'n yil davomida badavlat oilalar farzandlariga dars beradi. Yigit butun bo'sh vaqtini falsafiy asarlar yozishga bag'ishladi, bu esa keyinchalik uning ta'limotiga asos bo'ldi. 1755-yilda faylasuf o'z ona universitetiga qaytib keldi. Uning maqsadi "Olovda" dissertatsiyasini himoya qilish va magistrlik darajasini olishdir. O'sha yilning kuzida u "Metafizik bilimlarning birinchi tamoyillarining yangi yoritilishi" nomli yangi asarini taqdim etdi va fan doktori unvonini oldi. Endi u universitetda dars berish huquqiga ega va darhol bu imkoniyatdan foydalandi. U talabalarga mantiq va metafizikadan saboq bergan. Mana shu qisqa va shu bilan birga qiyinchiliklarga to'la bo'lgan hayoti davomida u o'ziga xos bo'lgan ta'limotlarini shakllantira boshladi. Ammo, bu vaqtda ham faylasufning hayoti to'laqonli ravishda osuda o'tmadi. Bu yillarda u axloq, estetika, gnoseologiyani chuqur o'rgandi, jahon ta'limotiga asos bo'lgan eng ajoyib asarlarini yozdi. 1781-yilda faylasufning ilmiy tarjimayi holi "Sof aqlning tanqidi" deb nomlangan eng fundamental asar bilan kengaytirildi, unda u kategorik imperativ nima ekanligini tushuntirib berdi.

Natijalar:

Immanuil Kant o'zining metafizikasi - Sof sababning tanqidiy mavzusi va uning axloqiy metafizikasiga va praktik asosning tanqidiga asoslangan o'zining axloqiy falsafasi uchun ham tanilgan. Kantning axloqiy falsafasini tushunish uchun, avvalambor, vaqtning boshqa mutafakkirlari singari muammoni tushunishga harakat qilib ko'rish kerak. U yashagan vaqtlarda odamlarning axloqiy e'tiqodi va amallari dinga asoslangan edi. Injil yoki Qur'on kabi muqaddas bitiklar Xudo tomonidan berilgan deb hisoblangan. Bundan tashqari, qoidalarga itoat qilgan har bir kishi moddiy jihatdan rag'batlantirilgan. Shunday qilib, har qanday aqlli kishi din ta'limotining axloqiy qoidalariga rioya qilar edi. Bunday davrda insonlarga dunyoviy ta'limot to'g'risida, nazariyalar, qoidalar to'g'risida tushuncha berish juda tahlikali bo'lgan. O'sha vaqtlarda yashagan faylasuf Alisdir Machintri bu "aql-idrok muammosi" deb atadi. Muammo dunyoviy, ya'ni diniy bo'lmagan axloqiy axloqni va nima uchun

axloqiy bo‘lishi kerakligini anglatadi. Ya’ni xalqni faqatgina dunyoy bilimlar bilan cheklamaslik darkorligi eslatishga urinadi.

Muhokama:

Kant ta’limoti to‘g‘risida gapiradigan bo‘lsak, u borliqni tushunchalarda aks ettiradigan narsa bu- tafakkur deya aytib o‘tadi. U kategoriyalarni faqat tafakkurning mantiqiy tushunchalarida deb hisoblaydi, har qanday universal kategoriyalar makon, zamon, sababiyat tushunchalaridan ko‘ra muhimroq aytib o‘tadi. Kant falsafasi quyidagi 4 ta rivojlanish bosqichini bosib o‘tdi:

1. Tabiiy-ilmiy bosqich bu davrda «Osmonning umumiy tabiiy tarixi va nazariyasi» (1755) asarini yozdi, bunda u o‘zining kosmogonik nazariyasini olga surdi.

2. Metafizik bosqichda u Volf nazariyasidan voh kelgan holatda, unga qarama-qarshi yo‘nalishda nazariyalarini asosladi.

3. Tanqidiy bosqich bu davrda Kant ko‘proq bilish muammolari bilan shug‘ullandi. «Sof aqlning tanqidi» (1781), «Amaliy aqlning tanqidi» (1789), «Mulohaza qobiliyatining tanqidi» (1790) asarlari shu davrda yozilgan. Kant bilish nazariyasida agnostitsizmga tayanadi. Kant bilish jarayonida «narsa o‘zida» bilan «biz uchun narsa»ni bir-biridan farq qiladi. «Narsa o‘zida»- o‘zicha mavjud bo‘lgan ob‘yektdir. «Biz uchun narsa»- ob‘yektning inson idrok qilgan qismidir. Uning fikricha, inson «narsa o‘zida» mohiyatni bilishga qodir emas, u faqat «biz uchun narsa»ni, ya’ni hodisalarni bilishi mumkin. Kant agnostitsizmi inson bilimi aniq tarixiy xarakterga ega ekanligi bilan chegaralanganligiga, inson hech vaqt hamma narsani oxirigacha bilib ololmasligiga asoslangan. Borliqning barcha qismlari bilish ob‘yektini bo‘la olmasligi ham bu yerda muhim ahamiyatga kasb etadi.

4. Tanqidiydan keyingi bosqichda Kant mantiq, pedagogika, tabiiy geografiya va pragmatik antropologiya (ya’ni xarakterologiya)ga oid ma’ruzalarini nashr ettirdi. Kant fikricha, inson tajriba va amaliyot bilan har qanday bilimga ega bo‘lavermaydi. Insonda aprior (tajribagacha) bilimlar ham bo‘ladi. Bular tug‘ma bilimlardir (masalan, matematika, falsafa). Ilmiy bilishning ishonchliligi va haqiqiyliigi uning eng

umumiyligi va zaruriyligi bilan belgilanadi. Kant o‘z falsafasida bilish nazariyasini birinchi bo‘lib falsafiy muammo sifatida atroflicha ishlab chiqishga harakat qildi.¹

Muammoning yechimi:

Kant o‘zining “ Sof aql tanqidi” nomli asarida insonga falsafiy bilimlarning mohiyatini 3 savol bilan murojaat etish orqali namoyon qiladi:

- men nimani bila olaman?
- men nima qilishim kerak?
- nimaga umid qilishim, ishonishim kerak?

Insoniyat necha yillardan buyon ushbu savollarga javob topishga harakat qilib kelgan. Bundan tashqari Kantning asarlarida jamiyat murakkab tuzilishga ega ekanligi ta’kidlanib, jamiyatni Kant doim o‘sib boruvchi organizm sifatida tavsiflab o‘tadi.

Xulosa:

Kant insonga ta’rif berganda uch muhim jihatga e’tibor qaratish lozim ekanligini ta’kidladi:

- 1.Tirik mavjudot sifatida insonda hayvoniy alomatlar borligi .
- 2.Tirik va aqlli mavjudot sifatida unda insoniylik alomatlarining borligi.

3.Aqlli mavjudot va shunday bilan birga unda fikr - mulohazalarni singdirish xususiyati mavjud bo‘lgan shaxs alomatlari borligi. Kant o‘z diqqatini inson faoliyatini, uning qobiliyatlarini, malakalarini o‘rganishga qaratdi. U doimo ongli insonlar bilan murakkab jamiyat yaratish mumkin ekanligini asarlarida ifodalab o‘tdi. Kant orzu qilgan ideal jamiyat - bu , jamiyat a’zolari o‘rtasidagi tinch - totuvlik , hamkorlik , ham jihatlikdir . Ideal jamiyatda erkinlik muhim o‘ringa ega. Siyosiy erkinlik huquqi sharti - bu , jamiyat a’zolarining qonun oldidagi tengligidir. Kant tenglik deganda mutlaq tenglikni nazardan tutmadi. Nasl - nasabga aloqador imtiyozlarni barataraf etish lozimligi haqida fikr yuritadi. Uningcha, kishilarni mutlaq tenglikda saqlashga urinish ijtimoiy adolatsizlikdan boshqa narsa emas. Barcha insonlar qonunan va ma’nan teng bo‘lishi kerakligi, sofdil jamiyat qoidalari to‘g‘risidagi ijobiy fikrlari bugungi kunda ham rivojlangan davlatlar jamiyati qurilishining asosi sifatida xizmat qilib kelmoqda. Balki aynan shundayin fikrlari

sababli ham olimning ijodi hali hamon buyuk holda e'tirof etib kelinmoqda. Nima bo'lganida ham buyuk faylasuf ijodi yoshlar uchun hali hanuz beminnat xizmat qilmoqda, asos bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кант “Соч в томах 6 “- Т.3-С30
2. www.ziyounet.uz
3. Nils Gelye “ Falsafa tarixi”- Toshkent sharq,2002,413-bet
4. Асмус В,Ф. Избранные философские труды-М, 1971,Т2,С99.